

Drentse
plaatsnamen
verklaard

Drentse
plaatsnamen
verklaard

Reeks Nederlandse plaatsnamen
deel 4

Gerald van Berkel

Schrijver: Gerald van Berkel

Kaart omslag: Cornelius Pijnacker (1638)

Drentia Comitatus Transiselaniae tabula II

<http://irs.ub.rug.nl/ppn/160504813>

Met dank aan de Afdeling Bijzondere Collecties RUG

ISBN: 9789463183321

© 2017 Gerald van Berkel, Amstelveen

Ten geleide

Voor u ligt *Drentse plaatsnamen verklaard*, het vierde deel uit de reeks Nederlandse plaatsnamen. Deze reeks is gebaseerd op de in een periode van tien jaar volledig nieuw opgebouwde materiaalverzameling van Nederlandse toponiemen en hun attestaties (oude vermeldingen) in historische bronnen. Inmiddels omvat het corpus meer dan 10.000 toponiemen en circa 35.000 attestaties. De gehanteerde opzet is vergelijkbaar met die van *Nederlandse plaatsnamen. Herkomst en historie* (2006) van Gerald van Berkel en Kees Samplonius. Een van de belangrijkste kritiekpunten op dit werk was het gebrek aan uniformiteit in de verklaringen van de twee auteurs. Om tegemoet te komen aan de kritiek heb ik alle lemma's opnieuw geschreven, waardoor een uniform werk van de hand van één auteur ontstond.

De reeks Nederlandse plaatsnamen is voortgekomen uit de behoefte om als bijproduct van een lezing in Limburg het plaatsnamenmateriaal van die provincie in boekvorm beschikbaar te stellen. *Limburgse plaatsnamen verklaard* werd daarmee het eerste deel van de reeks provincie-uitgaven. Het is de bedoeling dat, volgend op de reeks, een geheel nieuw woordenboek van plaatsnamen inclusief bronvermeldingen het licht zal zien onder de titel *Nederlandse plaatsnamen verklaard*.

Met veel genoegen heb ik aan de totstandkoming van dit boek gewerkt. Ik dank speciaal mijn vrouw Carolien voor het correctie lezen. Ik hoop dat u als lezer plezier aan de verzamelde informatie zult beleven.

Gerald van Berkel

Amstelveen
December 2016

Korte nederzettingsgeschiedenis van Drenthe

De eerste landbouwers van steen- en bronstijd (3400-750 voor Christus) vestigden zich op de makkelijk te bewerken zandgronden van het Drentse plateau, waar een open boslandschap was. De arme bouwgronden raakten na verloop van eeuwen uitgeput en in de ijzertijd (750-12 voor Christus) verplaatste de bevolking de akkers naar de dicht beboste en moeilijker bewerkbare keileemgronden aan de randen van het plateau. Ook de nederzettingen verschoven naar de periferie. De zandgronden veranderden in heide en zij werden tot ver in de 19e eeuw gebruikt voor plaggenwinning en als schapenweide.

Op de keileemgronden ontstonden nederzettingen die aanvankelijk regelmatig werden verplaatst. Ook ontstonden de essen, grote landbouwgebieden bestaande uit aaneengesloten akkers, meestal door heggen en (tijdelijke) omheiningen afgeperkt. In de esdorpen concentreerde de bebouwing zich en lagen de boerderijen op korte afstand van elkaar.

De exploitatie van de Drentse veengronden verliep in vier fases. De oudste veendorpen dateren uit de tijd van de grote ontginningen (11e-13e eeuw) en lagen langs de provinciegrenzen en langs de Hunze of Oostermoersevaart. Een tweede ontginningsfase volgde in de 17e eeuw, toen de venen van Diever, Smilde en Hoogveen werden aangesneden. Hiertoe werden kanalen gegraven, waaraan veenkoloniën ontstonden. De derde fase betreft de exploitatie van de venen ten oosten van de Hondsrug, die konden worden ontsloten door zijkanalen te graven vanaf het Stadskanaal. Langs deze kanalen, *monden* genaamd, ontstonden veenkolonies zoals *Eerste-* en *Tweede Exloërmond*. In de laatste fase (eind 19e, begin 20e eeuw) werden de uitgestrekte veengebieden rondom Emmen aan snee gebracht.

Met de invoering van kunstmest werd het mogelijk de omvangrijke heidegebieden in cultuur te brengen. Grote ontginningsprojecten werden in de 19e eeuw uitgevoerd door de Maatschappij van Weldadigheid, die daartoe ontginningskolonies stichtte als *Boschoord* en *Frederiksoord*.

Chronologische tabel van plaatsnaamtypen

Sommige plaatsnaamtypen reflecteren de nederzettingsgeschiedenis. In bijgaande tabel worden enkele chronologische lagen onderscheiden:

Chronologische tabel van Drentse plaatsnaamtypen ¹		
Prehistorisch	1a	Mogelijk een deel van oude, niet samengestelde en etymologisch veelal onzekere namen als <i>Annen, Assen, Beilen, Bonnen, Buinen, Diever, Eelde, Eext, Ees, Emmen, Erm, Hijken, Peize, Pesse, Ruinen, Vries en Witten</i>
Vroeg historisch en Vroege Middeleeuwen t/m 10 ^e eeuw	2a	Voortzetting van type 1a
	2b	Waternamen gevormd met <i>apa</i> 'water, rivier' en daarvan afgeleide plaatsnamen. Hiertoe behoren <i>Elp</i> en <i>Wezup</i>
	2c	Namen gevormd met <i>-lo</i> 'licht, open bos', zoals <i>Anloo, Balloo, Dwingelloo, Exloo</i> etc. en met <i>-heri</i> 'plaats met zandige rug', zoals mogelijk <i>Borger</i> en <i>Eemster</i>
	2d	Waternamen samengesteld met <i>-aa, -beek</i> en <i>-lede</i>
	2e	Namen op <i>-inge</i> : <i>Balinge, Eesinge, Mantinge, Weerdinge</i>
	2f	Sporadisch echte nederzettingnamen samengesteld met <i>-dorp, -heem, -hof</i> en <i>-wijk</i> ¹
Tijd van de grote uitbreiding van het woonareaal sinds ca. 1000	3a	Voortzetting van 2d en 2e
	3b	Verdere nederzettingnamen met <i>-buren, -dorp, -hof, -huizen, -wijk</i>
	3c	Namen samengesteld met <i>-haar, -holt/hout, -horst, -laar, -lo, -veen, -veld</i> en <i>-wold</i>
	3d	Oudere ontginnings/vernoemingsnaam: <i>Koekange</i>
Postmiddeleeuws	4a	Ontginningsnamen met <i>-mond, -oord, -streek, -veen</i> en <i>-wijk</i> ² 'voor turfafvoer gegraven zijkanaal'
	4b	Vernoemingsnamen als <i>Amerika, Moscou</i> en <i>Siberië</i>

¹ Voor Drenthe aangepast model, ontleend aan D.P. Blok (1974) Schematisch overzicht van ontstaanstijd en vormingswijze van enige plaatsnamen. In: *Grote Winkler Prins*. Zevende geheel nieuwe druk, Amsterdam / Brussel, deel 18 p. 540-541.

Drentse toponymische grondwoorden

De meeste plaatsnamen zijn samenstellingen en zij bestaan uit twee delen. Het tweede deel is een zogenaamd toponymisch grondwoord dat kenmerkend is voor een bepaalde cultuurperiode en/of streek. Het in kaart brengen van de wijze waarop deze grondwoorden zich in tijd en plaats manifesteren en vaststelling van wetmatigheden die daarbij naar voren komen, vormen een belangrijke bijdrage van de naamkunde aan de studie van de nederzettingsgeschiedenis. Op basis van de plaatsnamen die in dit boek aan de orde komen is een frequentieanalyse gemaakt van de diverse grondwoorden. Het percentage is ten opzichte van het totaal aantal namen. Voor Drenthe leidt dat tot de volgende top-17:

#	Grondwoord	Betekenis	Percentage
1	veen	'veengebied'	7,9
2	lo	'licht, open bos'	5,0
3	veld	'open vlakte, heide'	4,8
4	huis	'woning'	2,5
5	wold	'moerasbos, zompig bos'	2,3
6	berg	'terreinverheffing, heuvel'	2,1
7	haar	'zandige rug'	2,1
8	dijk	'waterkering'	1,7
9	holt	'hoogopgaand loofbos'	1,7
10	oord	'ontginningsnederzetting'	1,7
11	broek	'moerassig, drassig land'	1,4
12	mond	'kanaal dat uitmondt in een hoofdkanaal'	1,4
13	horn	'hoek'	1,2
14	voorde	'doorwaadbare plaats'	1,2
15	wijk ²	'voor turfafvoer gegraven zijkanaal'	1,2
16	brug	'verbinding over een water'	1,0
17	streek	'een rij huizen'	1,0

Plaatsnamen worden doorgaans verdeeld in twee categorieën, natuurnamen en cultuurnamen. De natuurnamen zeggen iets over aspecten van het natuurlijke landschap, de cultuurnamen refereren aan de stempel die de mens drukte op dat landschap. De natuurnamen in Drenthe wijzen voal op de aanwezigheid van veen (*veen* 'veengebied', deels ook cultuurnaam), licht, open bos (*lo* 'licht, open bos'), heide (*veld* 'open vlakte, heide'), zompig bos aan de randen van de veengebieden (*wold* 'moerasbos, zompig bos'), gebieden met loofbos (*holt* 'hoogopgaand loofbos'), drassig land in de beekdalen (*broek* 'moerassig, drassig land') en een geaccidenteerd terrein (*berg* 'terreinverheffing, heuvel', *haar* 'zandige rug'). De cultuurnamen uit

de vroege en late middeleeuwen die wijzen op echte nederzettingen (hier slechts *huis* 'woning') zijn ten opzichte van andere provincies in de minderheid. Namen die verband houden met de exploitatie van het veen en de ontginning van de heidegebieden (een deel van de namen op *veen* 'veengebied', *mond* 'kanaal dat uitmondt in een hoofdkanaal', *wijk*² 'voor turfafvoer gegraven zijkanaal', *oord* 'ontginningsnederzetting' en *streek* 'een rij huizen') beheersen in delen van Drenthe het landschap. De belangrijkste grondwoorden zijn als apart lemma in het woordenboek opgenomen.

Wat niet tot uitdrukking komt in de frequentietabel van de grondwoorden zijn de vele namen met een uitgang op *-en* of *-ing-*. Zij ontbreken in de tabel omdat het geen grondwoorden zijn, maar suffixen (zie de Toelichting bij enkele termen op bladzijde 11). Het suffix *-ing-* vormt in Drenthe zowel afleidingen van persoonsnamen ter aanduiding van een erve of boerderij en van de daar gevestigde familie, als van soortnamen (*Veeningen*, *Holtinge*). Qua frequentie zouden deze namen in de top-3 staan. Dat geldt ook voor de namen op *-en*. Vanaf Groningen liggen op de Hondsrug in een rechte lijn tot aan Emmen de plaatsen Haren, Onnen, Glimmen, de drie Laren, Annen, Gieten, Bonne(n), Drouwen, Buine(n) en Emmen. Dit is een typisch Drents plaatsnaamtype. Een beperkt aantal van deze namen is uit het Germaans te verklaren (o.a. Haren en Laren), maar het merendeel is moeilijk te duiden en sommige namen kunnen, in het licht van de bewoningsgeschiedenis, gemakkelijk terugreiken tot in prehistorische tijden. Verder kent Drenthe van dit type nog de moeilijk verklaarbare namen als Ansen, Assen, Beilen, Hijken, Ruinen en Witten, naast eenduidig Germaanse namen als Dalen en Hoog- en Laaghalen. De oude vormen bieden nauwelijks extra informatie. De overlevering in Drenthe begint pas laat en dan treden deze plaatsnamen voor het merendeel al op in de huidige vorm.

Opbouw van de lemma's

De opbouw van de lemma's van de plaatsnamen is als volgt: De plaatsnaam staat vet, gevolgd door de gemeentenaam tussen haakjes. Dan volgt waar mogelijk de uitspraakvariant van de naam. Vervolgens worden in chronologische volgorde de attestaties van de plaatsnaam vermeld en ten slotte volgt een verklaring en eventueel wat beknopte historische informatie. Bovendien zijn nog enkele niet meer in gebruik zijnde plaatsnamen opgenomen, herkenbaar aan een kruis (+), omdat er bij een ander lemma naar wordt verwezen. Plaatsnamen die voorafgegaan worden door een lidwoord of door *Ten* of *Ter* zijn alfabetisch te vinden onder de naam.

Enkele speciale tekens

>	geworden tot
<	ontstaan uit
→	zie dat lemma
†	niet meer in officieel gebruik
*	gereconstrueerde vorm
ð	als de beginklank in ne. <i>that</i>
þ	als de beginklank in ne. <i>thing</i>
b	als de combinatie <i>bv</i>

Bijzondere afkortingen

B	België	ndl.	Nederlands
brab.	Brabants	ne.	Nieuwengels
dial.	dialect	nfri.	Nieuwfries
D	Drenthe	NH	Noord-Holland
Dld	Duitsland	nhd.	Nieuwhoogduits
eng.	Engels	nijsl.	Nieuwijslands
Fl	Flevoland	nnl.	Nieuwnederlands
Fr	Friesland	nno.	Nieuwnoors
fra.	Frans	nzwe.	Nieuwzweeds
Fra	Frankrijk	O	Overijssel
fri.	Fries	oe.	Oudengels
GB	Groot-Britannië	ofra.	Oudfrans
germ.	Germaans	ofri.	Oudfries
Gl	Gelderland	ohd.	Oudhoogduits
got.	Gotisch	oijsl.	Oudijslands
Gr	Groningen	onl.	Oudnederlands
kelt.	Keltisch	ono.	Oudnoors
lat.	Latijn	oostfri.	Oostfries
Lb	Limburg	oostndl.	Oostnederlands
limb.	Limburgs	os.	Oudsaksisch
me.	Middelengels	rom.	Romaans
mlat.	Middeleeuws Latijn	U	Utrecht
mhd.	Middelhoogduits	vnnl.	Vroegnieuw-nederlands
mnd.	Middelnederduits	westf.	Westfaals
mnl.	Middelnederlands	Zl	Zeeland
NB	Noord-Brabant	ZH	Zuid-Holland
ndd.	Nederduits	zndl.	Zuidnederlands

Toelichting bij enkele termen

<i>ablaut</i>	systematische verandering van de stamklinker
<i>datief</i>	derde naamval, in plaatsnamen met plaatsaanduidende functie
<i>genitief</i>	tweede naamval, vaak ter aanduiding van bezit
<i>Germaans</i>	groep talen die zich van het Indo-Europees onderscheiden door een systematische klankverschuiving van de medeklinkers. Tot deze groep behoren onder andere het Nederlands, Fries, Engels, Duits, IJslands, Noors, Zweeds en Deens
<i>grondwoord</i>	een woord dat we kunnen uitbreiden tot een nieuw woord door er een voor- of achtervoegsel aan toe te voegen of dat we met een ander woord kunnen samenstellen
<i>Indo-Europees</i>	groep aan het Germaans verwante talen, waaronder het Keltisch, Romaans, Grieks, Slavisch en Sanskriet
<i>reïnterpretatie</i>	een nieuwe, andere interpretatie geven van de betekenis van een vaak ondoorzichtig woord door associatie met beter bekende woorden. Ook wel volksetymologie genoemd
<i>substraattaal</i>	een taal die werd gesproken binnen een gemeenschap en die werd vervangen door de taal van een nieuwe heersende klasse, meestal de taal van een veroveraar. Substraattalen blijven soms herkenbaar in de taal die ze is opgevolgd. Men veronderstelt dat de meeste substraatwoorden in het Germaans afkomstig zijn van een niet-Indo-Europese substraattaal. Veel substraatwoorden kennen een geringe geografische verspreiding en vaak hebben ze betrekking op landschapselementen
<i>suffix</i>	achtervoegsel, een taalelement dat niet als los woord kan voorkomen, maar achter een grondwoord wordt toegevoegd, waardoor een nieuw woord ontstaat
<i>toponiem</i>	plaatsnaam
<i>umlaut</i>	wijziging van een klinker onder invloed van een klank in de volgende lettergreep (meestal door een <i>-i-</i>)
<i>vernoeming</i>	een plaatsnaam die ontstaan is doordat men op basis van eraan verbonden bijbetekenissen bewust een elders voorkomend toponiem uitgekozen heeft, zonder dat er van topografische samenhang sprake is. Overijsselse voorbeelden: <i>Amerika</i> , <i>Moscou</i> en <i>Siberië</i>
<i>verzamelsuffix</i>	achtervoegsel met als functie aan te geven dat sprake is van een bepaalde hoeveelheid/aantal van het door het grondwoord aangeduide, bij voorbeeld <i>Berkt</i> , een afleiding met het verzamelsuffix <i>-t-</i> (uit <i>*-iþi</i>) van de boomnaam <i>berk</i> met de betekenis 'plaats waar berken staan'

Selectie uit de geraadpleegde literatuur

- Aa, A.J. van der**, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*. Gorinchem, 1839-1851.
- Berkel, G. van en K. Samplonius**, *Nederlandse Plaatsnamen. Herkomst en Historie*, 3de herziene druk. Utrecht, 2006.
- Blok, D.P.**, *De Franken in Nederland*. Derde druk, Haarlem, 1979.
- Brontsema, E. e.a.**, *Op stee. Drentse en Groninger plaatsnamen verzameld*. 2015.
- Cartago.nl**, Website van de Stichting Digitaal Oorkondenboek Groningen en Drenthe. Groningen, 2013.
- Gerding, M.A.W.**, www.geheugenvandrenthe.nl.
- Gysseling, M.**, *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226)*. [Brussel], 1960.
- Jellinghaus, H.**, *Die Westfälischen Ortsnamen nach ihren Grundwörtern*. Dritte vermehrte Ausgabe, Zweiter Abdruck. Osnabrück, 1930.
- Künzel, R.F., D.P. Blok en J.M. Verhoeff**, *Lexicon van Nederlandse toponiemen tot 1200*. Amsterdam, 1988.
- Loon, J. van**, *Maurits Gysselings Toponymisch Woordenboek*. Receptie, aanvullingen en correcties, Werken KCTDV 26. Tongeren, 2008.
- Moerman, H.J.**, *Nederlandse plaatsnamen. Een overzicht*. Leiden, 1956.
- Rentenaar, R.**, *Vernoemingsnamen. Een onderzoek naar de rol van de vernoeming in de nederlandse toponymie*. Amsterdam, 1984.
- Schönfeld, M.**, *Veldnamen in Nederland*, Tweede druk. Amsterdam, 1950.
- Schönfeld, M.**, *Nederlandse Waternamen*, Studiën VI. Brussel, 1955.
- Spek, Th.**, *Het Drentse esdorpenlandschap. Een historisch-geografische studie*. Utrecht, 2004.
- Vries, J. de**, *Woordenboek der Noord- en Zuidnederlandse plaatsnamen*. Utrecht etc., 1962.
- Vries, W. de**, *Drentse plaatsnamen*. Voor den druk voorbereid door G.S. Overdiep. Assen, 1945.